

ભારતમાં (ઈ.સ. 1757) સામ્રાજ્યની સ્થાપના કર્યા બાદ તેના પર વહીવટ ચલાવવા અને નિયંત્રણ મૂકવા ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ વહીવટી માળખાની સ્થાપના કરી. તે પછીનાં સો વર્ષ દરમિયાન કંપનીની વહીવટી નીતિ અવારનવાર બદલાતી રહી હતી. જોકે તેનું મુખ્ય લક્ષ્ય સમગ્ર ભારત પર અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો અને કંપનીના નફામાં વધારો કરી ભારતનું આર્થિક શોષણ કરવાનું હતું. આ લક્ષ્ય પૂર્ણ કરવા તેણે પોતાની વિશિષ્ટ વહીવટી નીતિ ઊભી કરી.

સરકારનું માળખું

બક્સર યુદ્ધ (ઈ.સ. 1764) પછી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ બંગાળ પર પૂર્ણ નિયંત્રણ પ્રાપ્ત કર્યું. જોકે વહીવટી માળખાની શરૂઆતમાં તેણે કોઈ પરિવર્તન કર્યું ન હતું. કંપનીનો વ્યાપાર વિકસે અને ઈંગ્લેન્ડમાં મોટા પ્રમાણમાં વ્યાપાર મોકલી શકાય તેવી શાસન વ્યવસ્થાનો પ્રારંભ કર્યો. ત્યારબાદ (ઈ.સ. 1765 થી 1772) બંગાળમાં દ્વિમુખી શાસન પદ્ધતિનો તેમણે પ્રારંભ કર્યો. હવેથી ભારતીય કર્મચારીઓ બ્રિટિશ અધિકારીઓના નિયંત્રણમાં કાર્ય કરી શકતા. તેમની પાસે જવાબદારી હતી, અધિકાર નહીં. જ્યારે કંપનીના અધિકારીઓ પાસે અધિકાર હતા, કોઈ જવાબદારી નહીં. આ દરમિયાન બંગાળનું મોટા પ્રમાણમાં શોષણ થયું. જોકે (1772થી) કંપનીએ દ્વિમુખી શાસન વ્યવસ્થાને તિલાંજલિ આપી અને સમગ્ર બંગાળનું શાસનતંત્ર પોતાના હાથમાં લઈ પોતાના અધિકારીઓ દ્વારા ચલાવવાનું શરૂ કર્યું.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની એક વેપારી કંપની હતી. તેનું માળખું વેપાર કરવા માટે જ બનાવવામાં આવ્યું હતું. તેનો સર્વોચ્ચ વડો ઈંગ્લેન્ડમાં રહીને ભારત પર નિયંત્રણ ધરાવતો હતો. જોકે બ્રિટિશ સરકારે આ વિચિત્ર પરિસ્થિતિ પર પોતાનું નિયંત્રણ લાદવા અલગ પ્રકારનું વહીવટી માળખું ઊભું કર્યું. રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ (નિયામક ધારો ઈ.સ. 1773) દ્વારા બ્રિટિશ સાંસદે વહીવટી માળખામાં પરિવર્તનની શરૂઆત કરી. કંપનીના બોર્ડ ઓફ ડાયરેક્ટર (નિયામક મંડળ) પર બ્રિટિશ સંસદનું નિયંત્રણ મૂકવામાં આવ્યું. પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ (હિંદ ધારો) (ઈ.સ. 1784) દ્વારા આ નિયંત્રણ વધુ કડક બનાવવામાં આવ્યું. આ કાયદા દ્વારા છ કમિશનરોને ભારતીય બાબતો માટે નિમણૂક આપવામાં આવી, જેને બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ કહેવામાં આવતાં તેમાં ઈંગ્લેન્ડના બે કેબિનેટ મંત્રીઓનો સમાવેશ થતો. ભારત પર શાસન કરવા માટે ગવર્નર જનરલ અને ત્રણ સભ્યોની બનેલી એક કાઉન્સિલના હાથમાં ભારતનું શાસન સોંપવામાં આવ્યું. પીટના ધારા પછી (1857 સુધી) કંપનીએ કાયદાઓ દ્વારા અનેક પરિવર્તનો કર્યા. ગવર્નર જનરલને વિશિષ્ટ સત્તાઓ આપવામાં આવી. ચાર્ટર એક્ટ (ઈ.સ. 1813) અનુસાર ભારત સાથેના વ્યાપાર પર ચાલતો કંપનીનો એકાધિકાર સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો. અંતે (ઈ.સ. 1833) નવા ચાર્ટર એક્ટ દ્વારા કંપનીને સંપૂર્ણપણે બ્રિટિશ સંસદના નિયંત્રણમાં મૂકી દેવામાં આવી.

આ રીતે સંસદીય કાયદાઓ દ્વારા કંપની અને તેના વહીવટીતંત્રને બ્રિટિશ સરકારના નિયંત્રણમાં લાવવામાં આવ્યું પરંતુ તે છ હજાર માઈલ દૂર બેસીને ભારતનું રાજ્ય ચલાવી શકાશે નહીં તેવી ખાતરી થતાં, ગવર્નર જનરલની પરિષદને સર્વોચ્ચ અધિકાર ઉપરાંત કેટલીક વિશિષ્ટ સત્તાઓ આપવામાં આવી. (જે મુજબ તે પોતાની પરિષદની સલાહને પણ અવગણી શકે.) હવે, ભારતનો સૌથી પ્રભાવશાળી અને વાસ્તવિક શાસક ગવર્નર જનરલ બન્યો. તે બ્રિટિશ સરકારના નિયંત્રણ અને માર્ગદર્શન નીચે શાસન ચલાવવાનો હતો. અંગ્રેજી વહીવટીતંત્રનો મુખ્ય ઉદ્દેશ બ્રિટિશ અર્થવ્યવસ્થાનો મહત્તમ લાભ મેળવવાનો અને એ માટે ભારતનું શોષણ

કરવાનો હતો. તેણે ભારતનું શોષણ કરીને જ શાસનનો અને યુદ્ધોનો ખર્ચ પૂર્ણ કરવાનો હતો. અર્થાત્ બ્રિટિશ વહીવટીતંત્રનું સ્વરૂપ મહત્તમ રીતે ભારતનું આર્થિક શોષણ કરી ભારતના ભોગે ઇંગ્લેન્ડનું ભલું કરવાનું હતું.

સનદી સેવાઓ (સિવિલ સર્વિસિઝ)

ભારતમાં સનદી સેવાઓ શરૂ કરવાનો શ્રેય ગવર્નર જનરલ કોર્નવોલિસને ફાળે જાય છે. કોર્નવોલિસ વહીવટીતંત્રને શુદ્ધ બનાવવા માટે કંપનીના કર્મચારીઓને વ્યાપાર કરવામાંથી મુક્તિ આપી અને માત્ર વહીવટી કાર્યો કરવા માટે જ બાધ્ય કર્યા. તેણે ભ્રષ્ટાચાર વિરુદ્ધ કડક નિયંત્રણો લાદ્યાં. કંપનીના કર્મચારીઓને પગારવધારો આપ્યો. તેણે કલેક્ટરનું વેતન વધારીને દર મહિને 1500 રૂપિયા જેટલું કર્યું. સાથે સાથે સનદી સેવાનું એક વિશિષ્ટ માળખું ઊભું કર્યું. સનદી સેવાઓ સાથે સંકળાયેલા અધિકારીને તેમની કામગીરી અને વરિષ્ઠ થતાં (સિનિયોરિટી) તે પ્રમાણે પ્રમોશન આપવાની પદ્ધતિ અપનાવી.

ફોર્ટ વિલિયમ કોલેજ

ગવર્નર જનરલ વેલેસ્લીએ (ઈ.સ. 1800) ભારતીય સનદી સેવામાં આવનાર યુવાન અધિકારી માટે કોલકતામાં ફોર્ટ વિલિયમ કોલેજની સ્થાપના કરી જે આ અધિકારીઓને તાલીમ આપવા માટે હતી. બ્રિટિશ સત્તાએ ઇંગ્લેન્ડમાં હેલીબરી ખાતે ઈસ્ટ ઇન્ડિયન કોલેજ શરૂ (ઈ.સ. 1806) કરી. આ રીતે કંપની સરકારે સનદી અધિકારીઓની તાલીમનું કાર્ય પોતાના હાથમાં લીધું.

પૂર્વે નાગરિક સેવાઓમાં મોટાભાગની નિમણૂક ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના નિયામક મંડળ દ્વારા થતી. હવે (ઈ.સ. 1853) ચાર્ટર એક્ટ દ્વારા સનદી સેવાનો એક વિશિષ્ટ કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો જેમાં એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે સનદી સેવામાં પ્રવેશ મેળવવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા આપીને પાસ થવું પડશે.

અંગ્રેજો દ્વારા નિર્મિત સનદી સેવાની એક ખાસ વિશેષતા હતી, “ભારતવાસીઓને નિયંત્રણપૂર્વક પોતાનાથી દૂર રાખવા.” એ મુજબ (ઈ.સ. 1793 સુધી) નાગરિક સેવાઓ, સેના, પોલીસ, ન્યાયતંત્ર જેવા મહત્વપૂર્ણ તમામ ઉચ્ચ હોદ્દાઓ પર અંગ્રેજ અધિકારીઓની જ નિમણૂક કરવામાં આવતી. તેમને મતે આ માટે અંગ્રેજો જ લાયક હતા. તે જ આ કાર્ય કરી શકશે. તેઓ ભારતીયોને નૈતિક જવાબદારીના અભાવવાળા, પતિત અને નિમ્નકોટિના માનતા. ગવર્નર જનરલ કોર્નવોલિસ અંગતપણે માનતો કે, “તમામ હિન્દુસ્તાનીઓ ભ્રષ્ટ છે.” માટે ઉચ્ચ સેવા અને ઉચ્ચ વેતન એમ બંને બાબતોથી ભારતીયોને વંચિત રાખવામાં આવતા. નાના હોદ્દાઓ અને ઓછા પગારવાળી નોકરીઓ પર જ ભારતીયોને નિમવામાં આવતા.

ભારતીય સનદી સેવા દુનિયાની સૌથી પ્રચલિત થઈ ચૂકી હતી. જોકે તેણે ભારતીય હિતોને બદલે બ્રિટિશ હિતો માટે કામ કર્યું. બ્રિટિશ શાસનનું પોષણ કરવાનું કામ તેણે કર્યું.

લશ્કર

ભારતમાં બ્રિટિશ શાસનનો બીજો અગત્યનો સ્તંભ બ્રિટિશ લશ્કર હતું. એક તરફ તેણે ભારત જીતવાનું કાર્ય કર્યું તો બીજી બાજુ અન્ય વિદેશી કંપનીઓથી કે તાકાતોથી ભારતમાં બ્રિટિશ શાસનનું રક્ષણ કર્યું; એટલું જ નહિ આંતરિક વિદ્રોહને દબાવી દીધા અને એશિયા આફ્રિકામાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો વિકાસ કર્યો.

કંપનીની સેના ભારતીય સૈનિકોની બનેલી હતી. ઉત્તરપ્રદેશ અને બિહારના ઘણા બધા લોકો કંપનીની સેનામાં સૈનિક તરીકે જોડાતા. 1857ના વિપ્લવ સુધી કંપનીના લશ્કરમાં કુલ 311400 સૈનિક હતા જેમાંથી 265900 તો ભારતીય સૈનિકો જ હતા. જોકે ઉચ્ચ અધિકારી તરીકે અંગ્રેજની જ પસંદગી થતી. ત્યાં સુધી લશ્કરમાં માસિક વેતન મેળવનાર માત્ર ત્રણ જ ભારતીયો હતા. તે સૂબેદાર કક્ષાનો હોદ્દો ધરાવતા હતા. મુઠ્ઠીભર અંગ્રેજોનું બનેલું લશ્કર ભારત પર નિયંત્રણ રાખી રહ્યું હતું. તેમાં ભારતીયોની સંખ્યા ખૂબ જ વધારે હતી, જે આશ્ચર્યજનક બાબત અને શોષણખોર અર્થવ્યવસ્થાનું પ્રતીક હતું. અંગ્રેજ લશ્કરમાં ભારતીય સૈનિકને નિયમિત પગાર મળતો તેથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા ભારતીય સૈનિક બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદ માટે કાર્ય કરતા.

પોલીસ

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદમાં મહત્વનું તંત્ર જો કોઈ હોય તો તે પોલીસતંત્ર હતું. ભારતમાં પોલીસતંત્ર શરૂ કરવાનો ફાળો ગવર્નર જનરલ કોર્નવોલિસને જાય છે. તેણે જમીનદારો અને જાગીરદારોનું પોલીસ કાર્યથી અલગ કરી કાયદો અને વ્યવસ્થા નિયમિત કરવા પોલીસ વિભાગની સ્થાપના કરી. પરંપરાગત ભારતીય વ્યવસ્થાનું આધુનિકીકરણ કર્યું. તેણે પોલીસ સ્ટેશનની શરૂઆત કરાવી તેના પર એક ફોજદારની નિમણૂક કરી. આગળ જતાં જિલ્લા કક્ષાએ પોલીસ અધિકારી તરીકે જિલ્લા પોલીસ અધીક્ષક (DSP) ની નિમણૂક કરી. જે જિલ્લાનો સર્વોચ્ચ પોલીસ અધિકારી હતો. પોલીસતંત્રમાં ઉચ્ચ હોદ્દાઓ પર માત્ર અંગ્રેજોની નિમણૂક કરવામાં આવતી. ગામડાંમાં ચોકીદારની નિમણૂક થતી. ભારતીય સ્વતંત્રતા- સંગ્રામને કચડી નાખવામાં અંગ્રેજોએ આ પોલીસતંત્રનો મહત્તમ ઉપયોગ કર્યો હતો. આ દૃષ્ટિએ આ પોલીસતંત્ર જનતાના રક્ષક થવાને બદલે અંગ્રેજ હિતો માટે જ કામ કરતું હોવાનું સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

ન્યાયતંત્રનું સંગઠન

અંગ્રેજોએ દીવાની અને ફોજદારી જેવી શ્રેણીઓ દ્વારા ન્યાયવ્યવસ્થા શરૂ કરી. તેની શરૂઆત વોરન હેસ્ટિંગ્સે રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ(1773)માં કરી. કોર્નવોલિસે (1793) ન્યાયતંત્રની વ્યવસ્થામાં મહત્વપૂર્ણ પરિવર્તનો કર્યા. તેણે દરેક જિલ્લામાં જિલ્લા ન્યાયાધીશના વડપણ હેઠળ દીવાની અદાલતની સ્થાપના કરી. આ દ્વારા તેણે કલેક્ટર અને ન્યાયાધીશને તેમનાં કાર્યો અને હોદ્દાઓમાં જુદા પાડ્યા. આ સિવાય તેણે 4 જેટલી પ્રાંતીય અદાલત શરૂ કરી. જિલ્લા અદાલતો ઉપર સદર દીવાની અદાલતોની સ્થાપના કરી. જિલ્લા ન્યાયાલયની નીચે રજિસ્ટ્રારની અદાલતોની સ્થાપના કરી. તેની નીચે તાલુકા કક્ષાએ નાની અદાલતો સ્થપાઈ. આ ન્યાયાલયોના ન્યાયાધીશ તરીકે મુનસફ અને અમીન તરીકે ઓળખાતા ભારતીય ન્યાયાધીશની નિમણૂક કરવામાં આવતી. ફોજદારી કેસો માટે કોર્નવોલિસે બંગાળ પ્રેસિડન્સીને 4 વિભાગોમાં વહેંચ્યું હતું જે ક્ષેત્રીય ન્યાયાલયો કહેવાતાં. તેમાં નિમ્ન સ્તરે ભારતીય ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરવામાં આવતી. તેણે મુસ્લિમ કાયદાઓમાં બદલાવ લાવીને અંગ્રેજી કાયદા લાગુ કર્યા. વિલિયમ બેન્ટિકે પણ ન્યાયતંત્રમાં ખાસ્સાં પરિવર્તનો કર્યા. તેણે ભારતીયોને ન્યાયતંત્રમાં ઉચ્ચ હોદ્દાઓ પર મૂકવાની શરૂઆત કરી. તેણે પ્રાંતીય અને ક્ષેત્રીય ન્યાયાલયો બંધ કરી તેમનાં કાર્યો જિલ્લા ન્યાયાધીશોને સોંપ્યાં. કોલકત્તા, મદ્રાસ (ચેન્નઈ) અને મુંબઈમાં હાઈકોર્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી. સુપ્રીમ કોર્ટની સ્થાપના પણ (ઈ.સ. 1773) થઈ ચૂકી હતી. તેણે તત્કાલીન અધિનિયમને વ્યવસ્થિત કરીને કાયદાની નવી પ્રણાલિકા સ્થાપિત કરી. ભારતીય ન્યાયવ્યવસ્થા પરંપરા અને પ્રચલિત રિવાજો પર આધારિત હતી. તે હિંદુ અને મુસ્લિમ માટે અલગ-અલગ હતી તેને બદલે હવે અંગ્રેજોએ એક સમાન ન્યાયવ્યવસ્થાની શરૂઆત કરી. કાયદાઓને સંહિતાબદ્ધ કરવામાં આવ્યા. તેમની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરી તેમને

આધુનિક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું. નવા (ઈ.સ. 1833ના) ચાર્ટડ એક્ટ પ્રમાણે કાયદા સમક્ષ સૌને સમાન ગણવામાં આવ્યા.

બ્રિટિશ સરકારે મેકોલેના વડપણ નીચે ભારતીય કાયદાઓને સંહિતાબદ્ધ કરવા એક LAW COMMISSION (વિધી કાયદા આયોગ)ની નિમણૂક (ઈ.સ. 1833) કરી. તેમણે પશ્ચિમના દેશો જેવી પદ્ધતિ ભારતમાં દાખલ કરી. ભારતીય દંડસંહિતા અને દીવાની પ્રક્રિયા સાથે સંકળાયેલા કાયદાઓનું નિરૂપણ કર્યું. હવેથી સમગ્ર ભારતના એક જ પ્રકારના કાયદા લાગુ પાડવાના હતા અને એ જ રીતે ભારતમાં કાયદા સમક્ષ સૌ સમાનનો અધિકાર સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો.

કાયદાનું શાસન અને કાયદા સમક્ષ સૌની સમાનતા

અંગ્રેજોએ RULE OF LAW (કાયદાનું શાસન) ની આધુનિક વિચારધારા પ્રસ્થાપિત કરી. એનો અર્થ એ હતો કે, અંગ્રેજી શાસન સૈદ્ધાંતિક રીતે કાયદા અનુસાર ચલાવવામાં આવશે; શાસકની વ્યક્તિગત ઈચ્છા અનુસાર નહીં. કાયદાથી જનતાના અધિકારો અને જવાબદારીઓ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યાં. પરંપરાગત ભારતીય શાસનવ્યવસ્થામાં શાસકની ઈચ્છા એ જ કાયદો હતો. જ્યારે બ્રિટિશ શાસને કાયદાના આધાર પર પ્રશાસનનું સ્વરૂપ ચલાવ્યું હતું. અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન ભારતીય ન્યાયપ્રણાલી કાયદા સમક્ષ સૌની સમાનતાના સિદ્ધાંત પર આધારિત હતી. તે દૃષ્ટિએ કાયદાની દૃષ્ટિએ માનવમાત્ર સમાન છે. જાતિ-ધર્મ કે વર્ગના આધારે કાયદાની દૃષ્ટિએ કોઈ ભેદભાવ ન હતો. પરંપરાગત ભારતીય ન્યાયવ્યવસ્થામાં જાતિ આધારિત ન્યાય આપવામાં આવ્યો. ઉચ્ચ વર્ણ કરતાં નિમ્ન વર્ણને એક જ અપરાધ માટે વધારે સજા કરવામાં આવતી; એટલું જ નહીં જમીનદારો અને સામંતો વિરુદ્ધ ન્યાયાલયમાં કેસ ચલાવવામાં આવતા નહીં. જ્યારે બ્રિટિશ શાસને સામાન્ય લોકો માટે પણ ન્યાયાલયના દરવાજા ખોલી નાખ્યા હતા.

તેની ગુણવત્તા અને તેની ક્ષતિઓ

બ્રિટિશ વહીવટીતંત્ર આધુનિક વહીવટીતંત્ર, પોલીસતંત્ર, લશ્કરીતંત્ર અને ન્યાયતંત્રની સ્થાપના કરી જે ગુણવત્તાના આધાર પર ચલાયેલી હતી અને આધુનિક સ્વરૂપની હતી, પરંતુ આપણે એ યાદ રાખવું જોઈએ કે, ભારતમાં બ્રિટિશ શાસનનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને ભારતમાં મજબૂત બનાવવાનો હતો. તેથી આધુનિક સંસ્થાઓની સ્થાપના તો થઈ પરંતુ ભારતીયોને તેનો લાભ મળી શક્યો નહીં. જેમ કે, સનદી, સેના, લશ્કર, પોલીસ અને ન્યાયતંત્રમાં ભારતીયોને ઉચ્ચ હોદ્દા આપવામાં આવતા નહીં. અંગ્રેજોના કાયદા ત્રુટિપૂર્ણ હતા કારણકે એક વિદેશી શાસને ભારત પર નિરંકુશ રીતે તે લાદી દીધા હતા. યુરોપિયનો માટે અલગ ન્યાયાલય અને અલગ કાયદાઓ હતા. તેમના કૂર વ્યવહાર સામે ભારતીયો કશું જ કરી શકતા નહીં. વ્યવહારમાં કાયદાની અસમાનતા સ્પષ્ટ દેખાય છે. ન્યાય ઘણો જ મોંઘો હતો, વર્ષો સુધી કેસો ચાલતા હતા. અજ્ઞાની અને નિરક્ષર ભારતીયો જટિલ ન્યાય વ્યવસ્થાથી બહાર હતા. ધનાઢ્ય લોકો માટે જ જાણે કે કાયદો અને ન્યાયાલયો હતાં. પોલીસ અને ન્યાયાલયમાં વ્યાપક ભ્રષ્ટાચાર હતો. જમીનદારો સામાન્ય ખેડૂતો પર અત્યાચાર કરતા.

અવિશ્વાસનાં તત્ત્વો

બ્રિટિશ શાસનની નીતિઓને કારણે ભારતમાં એક અવિશ્વાસનું વાતાવરણ સર્જાયું. ભારતીયોએ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદના આ શોષણખોર પ્રતીકનો વિરોધ કર્યો. દાદાભાઈ નવરોજીથી લઈને ગાંધીજી સુધીના મહાન ચિંતકોએ અંગ્રેજોની પ્રશાસનીક, આર્થિક અને ન્યાયવ્યવસ્થાની ભરપૂર ટીકા કરી. મહાત્મા ગાંધીએ કહેલું કે “ભારતની પ્રજા માટે વિદેશી શાસન અને વિદેશી કાયદો એ બંને અસ્વીકાર્ય છે, કારણ કે, તેનો હેતુ ભારતની જનતાની સુખાકારીને બદલે બ્રિટિશ સ્વાર્થની પૂર્તિ કરવાનો હતો.” ટૂંકમાં, બ્રિટિશરો દ્વારા રચવામાં આવેલા આ વહીવટીતંત્ર અને ખાસ કરીને કાયદા તેમજ ન્યાયતંત્રને ક્ષેત્રે અવિશ્વાસનાં તત્ત્વો સવિશેષ હતાં.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તૃત જવાબો આપો :

- (1) અંગ્રેજ સરકારનું ન્યાયતંત્રીય માળખું સમજાવો.
- (2) અંગ્રેજ સત્તાનું મહેસૂલીતંત્ર સ્પષ્ટ કરો.
- (3) અંગ્રેજ સત્તાની સનદી સેવાઓની માહિતી આપો.
- (4) અંગ્રેજ સરકારના પોલીસતંત્રની રૂપરેખા આપો.
- (5) ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના વહીવટીતંત્રની ખાસિયતો જણાવો.

2. આપેલા પ્રશ્નોના ટૂંકમાં ઉત્તરો આપો :

- (1) દ્વિમુખી શાસન પદ્ધતિ વિશે નોંધ લખો.
- (2) કોર્નવોલિસનું વહીવટીતંત્રના નિર્માણમાં પ્રદાન સ્પષ્ટ કરો.
- (3) રેગ્યુલેટિંગ (ઈ.સ. 1773) એક્ટ વિશે માહિતી આપો.
- (4) અંગ્રેજી વહીવટીતંત્રનું સ્વરૂપ જણાવો.
- (5) વિલિયમ બેન્ટિન્કના ન્યાયવિષયક સુધારા જણાવો.

3. આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ઉત્તર આપો :

- (1) રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ ક્યારે અમલમાં આવ્યો ?

(અ) ઈ.સ. 1770 (બ) ઈ.સ. 1771 (ક) ઈ.સ. 1772 (ડ) ઈ.સ. 1773

- (2) ફોર્ટ વિલિયમ કોલેજ ક્યાં સ્થાપવામાં આવી ?

(અ) કોલકાતા (બ) મુંબઈ (ક) ચેન્નાઈ (ડ) અમદાવાદ

- (3) કયા ચાર્ટર એક્ટથી કંપનીનો વેપારિક એકાધિકાર નાબૂદ થયો ?

(અ) ઈ.સ. 1773 (બ) ઈ.સ. 1793 (ક) ઈ.સ. 1813 (ડ) ઈ.સ. 1833

- (4) બ્રિટિશ હિંદમાં સુપ્રીમ કોર્ટની સ્થાપના ક્યારે થઈ ?

(અ) ઈ.સ. 1750 (બ) ઈ.સ. 1773 (ક) ઈ.સ. 1785 (ડ) ઈ.સ. 1800

- (5) કયો ગવર્નર જનરલ ભારતમાં પોલીસતંત્ર શરૂ કરનાર ગણાય છે ?

(અ) ક્લાઈવ (બ) હેસ્ટિંગ્સ (ક) કોર્નવોલિસ (ડ) ડેલહાઉસી

